

Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ (1876—1935)

Ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἀ. Ἀνδρεάδη ἀφίνει ἀναντιρρήτως ἓνα μεγάλον κενόν, τὸ ὁποῖον γίνεται τόσῳ μεγαλύτερον καὶ βαθύτερον, ὅσῳ ἡ δοῦσις τοῦ ἐκλιπόντος ἦτο ἐντονωτέρα καὶ ποικιλωτέρα. Δὲν ὑπάρχει ἄλλος σύγχρονος Ἕλλην διανοούμενος μὲ τόσον ἐκτενῆ καὶ ποικίλην δοῶσιν καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν καὶ εἰς τὸ πρακτικὸν πεδῖον. Καθηγητὴς Πανεπιστημίου, σύμβουλος Τραπεζῶν, ἀνταποκριτὴς ἐφημερίδων, δημοσιογράφος, θεατρικὸς καὶ λογοτεχνικὸς κριτικὸς, ἐκδότης λογοτεχνικῶν ἔργων, μέλος διαρκὲς εἰς διάφορα διεθνῆ συνέδρια κ.λ.π. Δὲν ὑπῆρχε κίνησις, εἰς ἣν νὰ μὴ ἦτο ἀναμεμιγμένος. Διεθνῆ συνέδρια ἱστορικῶν, οἰκονομολόγων, στατιστικῶν, διεθνολόγων, Βυζαντινολόγων, Ἀνατολιστῶν, σύλλογοι Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, Φίλων τῆς Εἰρήνης, Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως, σύλλογοι Ἑλληνογαλλικοί, Ἑλληνοαγγλικοί, Ἑλληνοελβετικοί, Ἑλληνοσερβικοί, Ἑλληνοαμερικανικοί κ.λ.π. Πανεπιστήμια Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς, Ἰνστιτούτα, Ἐταιρεῖαι Πολιτικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ ἑξωτερικῷ, περιοδικά, ἐφημερίδες ὅλου τοῦ κόσμου, οἱ πολιτικοί, οἱ οἰκονομολογικοί, οἱ φιλολογικοί, οἱ θεατρικοί, οἱ κοσμικοί κύκλοι ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κέντρων, ὅλοι, ὅλα ἐγνώρισαν τὴν μορφὴν καὶ τὴν δοῶσιν τοῦ Ἀνδρεάδη ἐπὶ μίαν τριακονταετίαν καὶ πλέον συνεχῶς. Ἦτο διεθνὴς ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθῶ διὰ τὴν παντοδαπὴ ταύτην δοῶσιν εἰς τὸ εἰδικὸν τοῦτο περιοδικὸν «τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν».

Ὡς οἰκονομολόγος ὁ Ἀνδρεάδης ἀνέλαβεν ἀπὸ 25ετίας περίπου τὸ μάθημα τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ἀποχωρισθέντος τοῦ μαθήματος τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ 25ετίαν συνεχῶς.

Ἐνωρὶς, ὥς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου του «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας», τὸν Ἀνδρεάδην εἴλκυσεν ἡ Ἱστορία, ἡ Οἰκονομικὴ καὶ εἰδικώτερον ἡ Δημοσιονομικὴ Ἱστορία.

Ἡ «Ἱστορία τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας», ἡ «Ἱστορία τῶν Ἐθνικῶν Δανείων», «Τὰ οἰκονομικά τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας», ἡ «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας» εἶναι τὰ κύρια ἔργα του. Τὰ διακρίνει ἡ εὐσυνειδησία, ἡ πληρότης τῆς βιβλιογραφίας, ἡ πολὺπλευρος ἐξέτασις. Καίτοι ἐνίοτε ἡ ἀγωνία τοῦ συγγραφέως νὰ εἴπῃ τὸ πᾶν, νὰ μὴ παραλείψῃ τι, πλήσσει τὸ εὐμέθοδον τῆς ταξινομήσεως τῆς ὕλης, ὅμως ἡ γενικὴ καὶ

πλήρης ἔκθεσις, ἡ πολύπλευρος ἐξέτασις καὶ ἡ πολυμαθία καταπλήσσουν τὸν ἀναγνώστην. Ἐὰν ἡ φιλολογικὴ κατάρτισις τοῦ Ἀνδρεάδου τοῦ ἐπείτρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ περισσότερο καὶ ἀμεσώτερον τὰς πρώτας πηγὰς, ῥήτορας, ἐπιγραφάς, παπύρους κ. λ. π. (εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας) τὸ ἔργον θὰ εἶχε καὶ ἀκόμη μεγαλύτεραν πρωτοτυπίαν. Πᾶν ὅμως ὅ,τι ἐγράφη εἰς πάσας σχεδὸν τὰς γλώσσας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ παρελθόντος μέχρι σήμερον ἐπὶ τῶν θεμάτων τῶν ἀνω ἔργων, τὸ πᾶν, ἀναμφισβητήτως, ἐγνώρισε καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἀνδρεάδης καὶ μάλιστα μετ' ὑπερβολῆς, μὴ παραλείπων καὶ δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως συγγραφεῖς καὶ βιβλία, ἅτινα ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐφαίνοντο μηδεμίαν παρέχοντα χρησιμότητα, ἣν διέβλεπεν ὅμως ἡ ὀξεῖα βιβλιογραφικὴ του διαίσθησις. Ἄν τὸ ἔργον ἐτελείωνεν ἴσως νὰ ἐλάμβανε καὶ συνθετικὸν σχῆμα, ὡς ἐθνικὴ ἱστορία, μὲ τὰ διακριτικὰ ἐθνικὰ τῆς γνωρίσματα, καίτοι ἡ ψυχολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ παρατήρησις τοῦ λαοῦ, οὗτινος τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν ἀνέλαβε εἰς μέγα ἀρχιτεκτόνημα ν' ἀνεγείρῃ δὲν εἴλικυεν ἐπαρκῶς τοῦτον.

Ἡ θεωρία τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας δὲν ἀπησχόλησε σοβαρῶς τὸν Ἀνδρεάδην. Δὲν ἦτο ὁ ἄνθρωπος τῆς θεωρίας, ὁ ἀποσυρόμενος εἰς τὸ μελετητήριόν του καὶ κατεργαζόμενος μίαν θεωρίαν ἐπὶ ἔτη συνεχῶς διὰ νὰ ἀποστάξῃ τὰ ἐξεταζόμενα φαινόμενα. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς δράσεως, τῆς αἰεन्नάου κινήσεως, ὁ θέλων τὸ πᾶνινὰ μάθῃ καὶ τὸ πᾶν νὰ γνωρίσῃ εἰς τοὺς ἄλλους διὰ νὰ δημιουργήσῃ κίνησιν πνευματικὴν, ἔφεισιν πρὸς μάθησιν, πρὸς ἐργασίαν. Πλεῖστα δημοσιονομικὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀνεμόχλευσεν. Ἡ ἄμεσος φορολογία, ἡ φορολογία τῶν ἀμπέλων, ἡ φορολογία τῶν οἶνοπνευματωδῶν, ἡ φορολογία τῶν κληρονομιῶν, τὰ δάνεια, τὸ σταφιδικὸν ζήτημα, ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία, ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία καὶ τόσα ἄλλα ἔγιναν ἀντικείμενον ἐξετάσεώς του. Περί παντὸς δημοσιονομικοῦ καὶ ἐθνικοῦ γενικώτερον ζητήματος ἤθελε νὰ δώσῃ καὶ εἰς τοὺς ἔξω καὶ εἰς τοὺς ἔσω τῆς Ἑλλάδος ἐγκύρους καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίες. Ἡ συλλεκτικὴ του ἐργασία πρὸς δημοσιονομικὴν μελέτην τοῦ ἑκατονταετοῦς ἐλευθέρου μας βίου εἶναι μεγάλη. Καὶ τὸ περισσότερο μέρος ἔμεινε, δυστυχῶς, ἀδημοσίευτον εἰς πληθὺς χειρογράφων, σημειώσεων, ἀποκομμάτων κ.λ.π., ἅτινα μὲ κάποιαν γκρίνιαν, ἀλλὰ πάντοτε μὲ καλωσύνην, ἔθετεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τῶν μαθητῶν του.

Μία, δυστυχῶς ψύχωσις, κατέχουσα αὐτὸν—καὶ κατὰ ἀτυχὴ σύμπτωσιν ἀληθεύσασα—ὅτι ὁ βίος του θὰ ἦτο βραχύς, ὅτι πέραν τοῦ 55 ἔτους ἦτο ἀδύνατον νὰ ζήσῃ, καὶ μία μανία νὰ γνωρίσῃ πολλά, νὰ ἀσχοληθῇ μὲ πολλά, νὰ ἀναμιχθῇ εἰς πολλά, τὸν ἔκανε νὰ σπεύδῃ, νὰ θυσιάσῃ τὸ βάθος εἰς τὸ πλάτος τῆς ἐρεῦνης, νὰ μὴ ἐπαρκῇ εἰς ἐπίμονον διερεῦνησιν, καίτοι καὶ ἡ φυσικὴ ὀξύτης του καὶ ἡ ἀπέραντος πολυμαθεία του καὶ ἡ ἀσύγκριτος ἐργατικότης του ἦσαν σπουδαῖα ἐφόδια θεωρητικῆς ἐργασίας. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς ὑπομονῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε θεωρητικός. Ἡ δημοσία οἰκονομία εἶναι a rough business, ἡμεῖς ἔλεγε πολλάκις. Μὴ δυνάμενος

νὰ ὑποστῇ τὴν ἀτίαν τῆς μαθηματικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἀφαιρέσεως ἐγκατέλειπεν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τὴν διδασκαλίαν τῆς Στατιστικῆς, διὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῆς Δημοσίας οἰκονομίας ἠρκέσθη εἰς τὰς στενογραφημένας παραδόσεις του, αὗς ὁ ἴδιος ἐπεμελεῖτο, ἀλλὰ αἱ ὅποιαι, ὡς διδακτικὸν βιβλίον κατ' ἀνάγκην ἡσυχολοῦντο μόνον μὲ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα ἀποκτήματα τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Συντηρητικῶν ἀρχῶν, παλαιὸς φιλελευθέρος (liberal) μὲ πόνον, ὣν ἐδίηλυν πρὸς ἡμᾶς, ἔβλεπε τὸν λιμπεραλισμὸν ναυαγοῦντα, ἀλλὰ ᾧ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἐγκαταλείψει. Διὰ τοῦτο, ὡς διδάσκαλος τῆς Δημοσιονομίας, ὡς οἰκονομολόγος ἔμεινε πάντοτε ὁ πιστὸς μαθητὴς τοῦ διδασκάλου του Leroy-Beaulieu. Ἡ ὁξύτης του ὅμως δὲν ἱκανοποιεῖτο πλήρως μὲ τὸν φιλελευθερισμὸν. Ἐβλεπε τὰς ἀληθείας τῶν νεωτέρων σχολῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ὅσον-δήποτε καὶ ἂν δὲν ἠκολοῦθει αὐτῆς, ἀλλ' αἱ πολλαπλῆ ἀσχολίαι του καὶ ὁ μὴ φύσει θεωρητικὸς πνευματικὸς του δὲν ἠνύσουν μίαν θεωρητικὴν ἐπὶ τῇ κρίσει τῶν νεωτέρων σχολῶν ἀναμόρφωσιν τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας. Καὶ ὁ νεοκλασικισμὸς ὠθῶν τὴν ἀφηρημένην καὶ τὴν μαθηματικὴν σκέψιν πέραν τῶν κλασσικῶν, ὣν ἦτο θαυμαστής, δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ. Ριφθεὶς εἰς τὴν Ἱστορίαν ἔκαμεν ἔτσι ἐν ἑαυτῷ ἓνα συμβιβασμὸν μεταξὺ τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν σχολῶν. Τὸ ἀξίωμά του ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς δημοσίας οἰκονομίας (γρ. τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς) εἶναι ἔθνικὸς τὸν πλησιάζει πρὸς τὰς Ἱστορικὰς σχολὰς, ἀλλ' ἡ ἀμείλικτος κριτικὴ τοῦ παρεμβατισμοῦ τὸν ἐπαναφέρει εἰς τοὺς κλασσικοὺς. Ἔτσι εἰς τὰ οἰκονομολογικὰ προβλήματα δὲν λαμβάνει ἰδίαν θέσιν καὶ ὡς διδάσκαλος τῆς δημοσιονομίας καὶ ὡς ἱστορικός. Καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ δημοσιονομικὰ ζητήματα, φορολογικὰ καὶ ἄλλα, ποῦ ἀντεμετώπισεν ἐντόνως ἡ χώρα δὲν λαμβάνει σαφεῖς θέσιν καὶ οὔτε ἐδέχθη ποτὲ νὰ γίνῃ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, τοσάκις προσκληθεὶς, ζητήσας κάποτε ἀντὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν τὸ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἄλλ' ἂν ἡ ἄρνησις δὲν εἶναι δημιουργικὴ, ὅμως ἐλευθεροῖ—ὡς οὐδὲν ἑλέχθη—τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ἀνδρεάδης ὑπῆρξε πολὺτιμος διδάσκαλος. Χρησιμοποιῶν μετὰ σπανίας εὐσυνειδησίας πᾶσαν τὴν βιβλιογραφίαν κάθε θέματος, ἐκθέτων πάντοτε τὴν ἱστοριοεξελεγκτικὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ πάσας τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐξενεχθείσας γνώμας καὶ ἀπόψεις ἄφηνε τὸν μαθητὴν νὰ λάβῃ ὁ ἴδιος θέσιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἀφήνει σχολήν. Καὶ οἱ μαθηταὶ του, ὅσοι σήμερον ἀσχολοῦνται μὲ τὴν δημοσιονομίαν, εἶναι ὁ καθένας μαθητὴς μᾶλλον τῶν διδασκάλων του (τοῦ ἑξωτερικοῦ) παρ' οἷς μετεξεπαιδεύθη ἢ τοῦ Ἀνδρεάδης. Ἱστορικός αὐτὸς μέχρι μαγείας, εὐσυνειδητὸς ἐκθέτης τῶν ἐπιστημονικῶν ἀποκτημάτων, ἀντιδρῶν κατὰ τῆς θεωρητικῆς, τῆς λογοκρατικῆς, τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, καίτοι νομικὸς δὲν ἡσχολήθη ποτὲ μὲ τὸ Δημοσιονομικὸν Δίκαιον καὶ τὰ Φροντιστήριά του ἱστορικὰς κυρίως καὶ περιγραφικὰς ἐργασίας ἐκαλλιέργησαν καὶ ἀπέδωσαν.

Ἄλλ' ἂν δὲν ἀφήνει σχολήν, ἂν δὲν ἀφήνει θεωρίας καὶ νέα πορίσματα τῆς θεωρητικῆς ἐρεῦνης, ἂν δὲν παρέχει συμβολήν εἰς τὴν λύσιν τῶν καθημερινῶς τοὺς πτυχιούχους τῆς Νομικῆς ἀσχολούντων προβλημάτων φορολογικοῦ καὶ γενικώτερον δημοσιονομικοῦ δικαίου εἰς τὰς ποικίλας δικαιοδοσίας τῆς δημοσιονομικῆς δράσεως τοῦ Κράτους, ἀφήνει ἔργον ἱστορικὸν καὶ ἔργον ἐρεῦνης διαφόρων δημοσιονομικῶν θεμάτων οὐχὶ μικρᾷ ἀξίας, ἰδίως διὰ Ἑλλήνα διανοούμενον καὶ δὴ οἰκονομολόγον, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ πεδίον παρατηρήσεως, τὸ Ἑλληνικὸν εἶναι πολὺ στενόν. Εἰς τοιαύτας ἐφηρμοσμένας ἐπιστήμας μόνον μεγάλα κέντρα παρατηρήσεως μεγάλων οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, κοινωνικῶν, τεχνικῶν, νομισματικῶν, τραπεζικῶν κλπ. προβλημάτων δύναται νὰ ἐκθρέψουν μεγάλα ἐπιστημονικὰ ἔργα. Καὶ διὰ τὸ πτωχὸν καὶ ἀπλοῦν Βαλκανικὸν περιβάλλον μας τὸ ἔργον τοῦ Ἀνδρεάδου εἶναι μέγα. Καὶ ὀρθῶς ὠνομάσθη οὗτος σοφός.

Ἄλλ' ἔτι πλέον. Εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας μὲ τὴν ἐμπορικὴν συνειδησιν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀφήνει ἓνα μέγα παράδειγμα ὁ εὐσυνειδητός Ἑπτανήσιος. Παράδειγμα πρὸς μίμῃσιν ἐπ' ἀγαθῷ καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Τὴν εὐσυνειδησίαν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐργασίᾳ, τὴν πλέον ἀπόλυτον εὐσυνειδησίαν, τὴν ἐργατικότητα, τὴν πολὺπλευρον μελέτην, τὴν ἀκούραστον ἐπιμέλειαν.

Ὁ Ἀνδρεάδης γενόμενος καθηγητὴς δὲν κατέθεσε τὸν κάλαμον, ὥς ἄλλοι συνάδελφοί του, τοῦναντίον τὸν ὥξυνε περισσότερον. Καὶ ἀπέθανε γράφων. Καὶ τί δὲν ἔγραψε. Γενικὰ θέματα ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, εἰδικὰς δι' ἐπαρχίας διατριβάς. Ἀλλαχοῦ θὰ ἐκθέσω πόσον ἡσχολήθη εἰς τὰ ζητήματα τῆς γενεείρας μας καὶ γενικῶς εἰς Ἑπτανησιακὰς μελέτας «ὁ φίλος, συμπολίτης καὶ συνάδελφος», ὥς εἶχε τὴν εὐγένειαν νὰ μὲ προσφωνῇ πάντοτε εἰς τὰ γράμματά του καὶ τὰς ἀφιερώσεις τῶν βιβλίων του.

Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ Ἀνδρεάδης. Ἄν δὲν ἐλάμβανε θέσιν ἰδίαν οὔτε εἰς τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα, οὔτε εἰς τὰ πολιτικά—κανὲν πολιτικὸν πρόγραμμα δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ καὶ ἠρέσκετο ἐπαναλαμβάνων ὅτι οὐδέποτε ἤσκησε τὸ ἐκλογικόν του δικαίωμα—ὅμως ἦτο πάντοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν διὰ κάθε ἐθνικὸν ζήτημα. Χρησιμοποιῶν τὸ μέγα κύρος του ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ εὐσυνειδησίαν τῶν πληροφοριῶν, ὥς περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔδιδε πάντοτε εἰς βιβλία, λόγους, ἄρθρα, ἦτο ὁ καλλίτερος καὶ ἀνεπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ὅπου πολυμαθεῖαν, πολυγλωσσίαν, γνωριμίαν, κύρος, φιλίαν, τὸ πᾶν ἐχρησιμοποιοῖ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Ἴδου τὸ μέγα κενόν, ὅπερ ἀφίνει ὁ πρόωρος θάνατός του

Α. Α. Σίδερσι